

Lengyel András

Ignotus Hugó, a regényalak

Egy Babits-regény életrajzi tanulságai

1

Babits Mihály *Timár Virgil fia* címe regénye a Nyugat 1921. július 1-i számában jelent meg. A közlésnek két érdekessége is volt. A regény – kisregény? – szokatlan módon nem folytatásokban, hanem egyben lett kinyomtatva, a 965–1017. oldalakon. S a lap főszerkesztője, legalábbis névlegesen, akkor még Ignotus Hugó volt, aki, mint hamar kiderült, a regény egyik figurájának, Vitányi Vilmosnak „modelljét” szolgáltatta. Sipos Lajos kutatásaiból tudható (vö. Szőke 2014: 426.), a Nyugat tényleges (de ezek szerint mégsem mindenható) szerkesztője, Osvát Ernő, Ignotusra való tekintettel, nem is helyeselte a regénynek éppen a Nyugatban való megjelenítését, ám a lap finanszírozásának kulcsfigurája, a különben Ignotus „jóemberének” számító Fenyő Miksa szava döntött. A *Timár Virgil fia* a Nyugatban jelent meg. (Fenyő motívumainak tisztázása természetesen megérne egy elemzést, de ez nem e tanulmány tárgya.) Ezzel egy furcsa, visszas helyzet alakult ki, amely, mint utóbb kiderült, nemcsak Babits és Ignotus viszonyát, de a Nyugat történetének alakulását is messzemenően befolyásolta. Ignotus saját lapjában kapott teljesen soha fel nem dolgozható sebet, s annak a szimbolikus törésnek, amely közte és a Nyugat között 1929-ben bekövetkezett, a kezdete bizonyosan Vitányi Vilmos figurájának megteremtésében keresendő. Az első, egészen a törésig elvezető nagy repedés itt lelhető föl. Vitányi figurájának megalkotása ugyanis, alig leplezetten, Ignotus belső, Nyugaton belüli kritikája volt (vö. Tverdota 2009), s a modern magyar irodalom legfontosabb intézményének, a Nyugatnak az 1919-ig tartó prosperálását lehetővé tevő belső konszenzust mondta föl. Nem nyíltan persze, hanem a fikció fedezékébe húzódva, egy regényalak jellemzésébe csomagolva – ám a kódolás oly átlátszó volt, hogy a dekódolás az irodalmi élet bennfentesének semmi erőfeszítésébe nem került. A kódolás, a regényalak megteremtése inkább csak a látszatok fenntartását, a nyílt ütközet elkerülését, elfedését szolgálta.

2

Babits a regényben természetesen nem írta le Ignotus nevét, ő „csak” egy Vitányi Vilmos nevű zsidó újságíró szerepeltet. Vitányi pedig regényalak, azaz fiktív figura, a referenciális olvasás így, vélhetjük, inadekvát. „Minden hasonlóság élő emberhez csak a véletlen műve lehet”, ahogy a regényírói – önvédelmi – retorika igen régtől fogva állítja. Ezt a hatálytalanító, a figura mögül a modellt eltüntető érvelést azonban ez esetben nemigen lehet akceptálni. Vitányi Vilmos életbeli mintája ugyanis csakugyan Ignotus Hugó volt, így látták ezt már a kortársak is, akik felismerésüknek hangot is adtak.

A regény kéziratát az elsőként olvasó, s „mindenkit” jól ismerő szerkesztő, Osvát éppúgy mindjárt felfigyelt erre az összefüggésre (vö. Szőke 2014: 426.), mint, mondjuk, az emigráns Bécsi Magyar Újság kritikusa, Komlós Aladár, aki szerint Vitányi „Ignotus kaján torzképe” (BMU 1922. júl. 2. 7.). König György pedig, aki felismeréséről magának Babitsnak referált (1921. augusztus 23-i levelében, tehát igen korán), meglepő distinkcióval élt. *„Vitányi alakjával kevésbé voltam meglegedve, ez csak mint Ignotus-portrait elsőrendű, a regényalaknak, ki Pista lelke fölött győzedelmeskedik, egy ideálnak kellene lennie, Vitányi azonban még komikus is.”* Majd ehhez, zárójelben, mindjárt magyarázatot is fűzött: *„Annyira elevenül állott előttem Ignotus, hogy még olyasmit is felvettél róla Vitányi jellemébe, ami a kívánt jellemképet egészen fölösleges módon, vagy pláne helytelen irányba tolhatná el. Arra gondolok, mikor elmondod róla, hogy két napilapnak dolgozik, még pedig egy conservatív lapnak és egy progressivnek.”* (Babitslev 81.) S ha ennyi tanúságtétel nem elég számunkra, azt sem árt tudnunk, maga az érintett is így fogta föl a figurát. Ignotus, nyilvánosan is, elismerte, hogy ő volt Vitányi mintája. Előbb, 1924 elején csak általánosságban, de pár évvel későbbi megnyilatkozása fényében igencsak beszédesen szólt erről. *Vallomás* című, a Nyugat 1924. január 16-i számában megjelent cikkében így beszélt regényalakká válásáról: *„Mialatt nem voltam otthon, a rám, érzékenységre vagy egyébre való tekintet nem nyűgözte tovább az indulatokat, melyek, mint minden ember iránt, énrántam is felkelhettek felebarátaimban. [...] [M]ondhatom, mesterségünkben nem utolsók voltak, akiből, mint olvadáskor a Münchhausen trombitájából, egyszerre tört ki a visszafojtott mondhatnék. Két-három regényt tudok – kimondott szidalmakat s kifigurázásokat nem is említve –, melyek hol mellékfigurának, hol egyenesen hősnek engem építenek ki, vagy meg vagy át. Megvallom, amilyen számár vagyok magam fölöl, itt sem ismernék magamra, ha egy-egy életrajzi vagy testi figurámból vett adat bele nem üttetné velem mintegy az orromat, hogy no bibas, itt alighanem rólad van szó. Mondhatom: szerelmes nem lehetek magamba ezen megformáltatásaim után, és sovány vigasztalásom, hogy qui mange du pape, en meurt, s a különben jó íróknak különben jó dolgában az én figurám nem túlságosan sikerült.”* (Vallomás. Nyugat, 1924. 2. sz., kötetben: TaF 31–32.) Az idegen nyelvű betét (magyarul: Aki a pápától kap enni, belehal) régi francia mondás, a hírhedt Borgia pápa, VI. Sándor udvarában gyakori mérgezéses halálesetekre utal. Itt, mint allúzió, tanulságos szemantikai rétegeket hoz mozgásba, s ha jelentését, megengedhetetlenül, leegyszerűsítjük is, annyi a leegyszerűsítés után is marad belőle, hogy itt az irodalmi élet mérgező légkörére történik utalás. A három évvel későbbi vallomás pedig már mindent nevének nevez. 1927. február 16-án, a *Teremtő indiszkrécio* című cikkében, a *Timár Virgil fiát* is szóba hozta, s egy gondolatmenet illusztrációjaként kimondta: *„Van e regénynek egy figurája, egy zsidó aforizmairó, Vitányi nevű, ki kacérkodik a katolicizmus-sal s általában kacér s magakelletté egyéniség. Van ez embernek egy-két adata, mely egyenesen az én életemből vétetett – én talán tragikumot s áldozatot tudok megettük, de kifelé látszódhattak így. A figura inkább érdekes, mint becses vagy jóleső, s akit tükröz, nem teszi tükrébe. Mindenfelé énrám ismertek benne, én magam is – noha becsületesebb önismerettel sem tudom magamat ilyennek, s maga Babits is kijelentette – utóbb mellettem mint társ, mint barát, mint ember, mint költő mellett hitet is téve –, hogy nem engem gondolt vele. Hiába: a tövise megvan bennem, s nem hiszem, hogy Babitscsal ez életben úgy tudnék lenni, mint voltam vele annak előtte.”* (VI 572.) Ebben a beismérésben nemcsak a tényszerű elismerés a beszédes, de a sérelem ereje és tartóssága is. Aki ezt írta, az – tárgyilagosságra és konszenzusra törekvése ellenére is – mélyen megsértett ember. Vagyis, túl azon, hogy elismerte a számára kellemetlen azonositást, hogy tudniillik Vitányi modellje ő volt, a sérelem is kibuggyant belőle. Vitányi figurája nem egyezett önképével. Énidegennek érezte.

Az igazi kérdés így nem az, hogy csakugyan Ignotus személye szolgált-e mintául a regényíró Babitsnak, hanem az, hogy a minta és a regényfigura viszonya miképpen írható le. Vagy másképpen, konkrétan kérdezve: mi az, ami a történeti Ignotus jegyeit

mutatja Vitányi alakjában, s mi az, ami a fikció természetéből adódó kompozicionális elem? Egy ilyen distinkció végigvitele két szempontból is termékeny lehet. (1) Segítséget ad az Ignotus-karakterisztika leírásához, hiszen kiemeli azt, ami csakugyan őt jellemezte, s leválasztja róla azt, ami nem a történeti személy, hanem csak a figura tulajdonsága. Ugyanakkor (2) megmutatja egy konkrét esetben az írói alakítás természetét is. Láthatóvá teszi ugyanis, hogy mi az, amire a regényírónak mintája adottságaitól eltérve is szüksége volt.

3

A kérdés megválaszolása előtt érdemes tisztázni egy-két dolgot. Egy regényfigura minta alapján történő megformálása minden esetben kettős természetű folyamat: *kódolás* és *átrajzolás*. A modell és a figura soha nem lehet azonos, a tökéletes mimetikus „rekonstrukció” elképzelhetetlen. Egyrészt a modellt a fikció követelményei szerint el kell rejtteni, másrészt a kompozíció igényei szerint át kell alakítani, ami azzal a nem lényegtelen következménnyel jár, hogy a figura narratív identitása szükségképpen más lesz, mint a modellként felhasznált történeti személy valóságos jellemzői. Ha ezt az átalakító műveletet felbontjuk, legalább négy műveleti lépés jól elkülöníthető. Az első lépés, paradox mód, az elrejtés. Azt, akit nyersanyagként fölhasználok, el kell rejtennem az illetéktelen, „magánemberi” tekintetek elől, az olvasó már csak a „végtermékkel”, a regényalakkal szembe-sülhet. Ez a művelet lényegét tekintve szimpla átnevezés. Ignotus Hugót a regényben Vitányi Vilmosra nominálom, a Magyar Hírlap pedig Magyar Ujság, a Világ Új Világ lesz. Ez az elrejtést szolgáló átnevezés szabad, de nem önkényes művelet. Az új név általában, akaratlanul is megőrzi valamit a mintából, gyakran többet is, mint amit az átnevező író megőrizni akart. Ez a minta hatalma, amely saját magából rákényszerít valamit a felhasználóra. (A választott névnek is a figurából kell következnie.) A második művelet, ha már a rejtés megtörtént, az, ami a modell létjogát megadja: a modell bizonyos tulajdonságaira szükség van a szövegszerveződés szempontjából, ezért megtörténik ezek átvétele. Az ilyen átvétel adja vissza leginkább a modell valóságát, hiszen nyers, alakítatlan (vagy alig-alig alakított) valóságelemekről, realitásfragmentumokról van szó. Az alacsony termet, a görbe láb, a „néger-zsidó” arctervezés jellegzetesen ilyen realitásfragmentumok – ezeket ismerik fel a „tájékozott” olvasók, ezek alapján történik meg a modell azonosítása. (Az azonosítás persze az esztétikai önelvűség ideológiáját figyelmen kívül hagyva történik, de maga a művelet, tetszik vagy sem, elvégezhető, s mindenkor el is végzik.) A harmadik művelet az átvétel speciális változata, az átrajzolásaként megvalósított átvétel. Ez a művelet kettős természetű. A valóságelem jól fölismerhető benne, ugyanakkor ez az átvétel nemcsak nem szolgál, de kimondottan átalakító átvétel. A modell figyelembe vett jellemző sajátosságát strukturálisan átrendezi. Ilyen például Vitányi Vilmos „Pistától” elkobzott könyvének bemutatása. „Mindenki”, aki ismeri Ignotus életművét, az ő könyveként azonosítja e könyvet, ugyanakkor, aki igazán ismeri Ignotust, az azt is kénytelen észrevenni, ez a jellemzés nem „objektív” jellemzés, hanem célirányos, lényeges elemeket elhallgató, másokat megnövelő, túlhangsúlyozó. A jellemzés az írói megjelenítés eszköze, nem pedig a megértő s archiváló filológia teljesítménye. Ez a művelet mindközül a legkényesebb és legveszélyesebb, mert – fikció ide vagy oda – ennek eredménye utóbb rávetül az azonosított modellre, s félreinterpretaálja azt. Sőt ráég, jöllehet a modell szempontjából ez a jellemzés igaztalan, nem hiteles, félrevezető. A negyedik művelet a mintától való szabad elvonatkoztatás művelete. Ez a jegy, akár személyiségvonás, akár cselekvés, akár bármi más, idegen a modelltől, az író „kitalációja”, maga a par excellence fikció, de az olvasó

számára ez is a regényalak jegyeként jelenik meg. A regénynek az a motívuma például, hogy Vitányinak nem volt gyereke, illetve csak egy „törvénytelen” fia volt, Pista, jellegzetesen ilyen motívum. Ez a beállítás, ez a családtörténeti szituálás a modelltől, a történeti Ignotustól már teljességgel idegen. A regénynek azonban nagyon is fontos eleme, történetalakító és szövegszervező.

Ez a négy alapművelet természetesen legalább két szempontból értelmezhető. A modelltől és a regényéből. A két értelmezés, bár ugyanabból az anyagból merít, merőben különböző. Ha a modell szempontjából értelmezzük a műveletsort, akkor az a kérdés aktiválódik, mi s hogyan vetül rá a regényszövegből a történeti szereplőre. A figura megalkotása ugyanis a modell szempontjából egy olyan beszédaktus, amely az ő „jellemzését”, következképpen meghatározását és megítélését végzi el. S ez a mérlegelés számára lehet „kedvező” és „kedvezőtlen”, saját kvalitásaitól és teljesítményétől függetlenül. Ilyen értelemben a modell mindig kiszolgáltatott az írónak. A karakterisztika valós és fiktív elemei ugyanis új, a modelltől idegen kompozitumot képezve önálló életre kelnek. Fikcióból „realitássá” válnak. Ha viszont a regényalakítás szempontjából vizsgáljuk a regényfigura valós és fiktív vonásait, egy prózapoétikai szempontot érvényesítünk, azaz teljesen más jellegű problémákhoz jutunk el. Arra kereshetjük a választ, hogy milyen poétikai megfontolásokból, milyen célzattal használta fel modelljét az író, s milyen változtatásokat hajtott végre rajta. E prózapoétikai szempont, szakszerű elemzés esetén, a regény szerzői intencióját tárja föl. (Vakhit, babona, hogy nincs ilyen intenció, van, tagadása csak bizonyos esztétikai ideológia érdekében áll.)

E tanulmány, bár szükségképpen mindkét nézőpontot érvényesíti valamilyen mértékig, elsősorban a modell szempontjából teszi láthatóvá a szövegtörténeteket. (A másik szempont érvényesítése, úgy gondolom, maradjon a Babits-interpretáció ügye.)

4

Vitányi Vilmos figurájának összevetését a történeti Ignotus Hugóval viszonylag jól el lehet végezni. Ignotus alakja ugyan csak filológiai rekonstruálható, s egy rekonstrukció sohasem maradéktalan, lyukak és bizonytalanságok vannak benne. De a rekonstrukció, egyes divatos teóriák vélekedéseivel ellentétben, nem lehetetlen. Ignotusról nagyon sok mindent tudhatunk, igen sok „nyomot” hagyott maga után. S így a regényalak és a valóságos ember nyomai szembeszíthetők. Megállapítható, hogy a figura mely elemeit igazolják vissza a nyomok, mely elemeit nem, s melyek ellentétesek vele. A regényalak és a rekonstrukció, egymásra vetítve, kirajzolja az egyezéseket, a különbségeket és az össze nem illéseket.

Annyi azonnal nyilvánvaló: Vitányi figurájának sok vonása a modelltől van átvéve. A külső megjelenítés nyers, csaknem alakítatlan valóságelemekből épül föl. A szöveg Vitányi „*kis természetére, görbe lábaira, erősen keleties típusú arcára*” hívja föl a figyelmet (Krk 63.), majd így mutatja be: „*nagyon is keleti, néger-zsidó vonású, keresett modernséggel öltözött kis, finom úriember*” (Krk 70.). Mindez, akár kedvező, akár kedvezőtlen jellemzőként olvassuk, Ignotus sajátja. Ezeket a vonásokat emeli ki Major Henrik két ismert karikatúrája is, különösen az 1911-es (Színházi Hét, 1911. 26. sz. 4.), de az 1913-as is (Taf B1.). S a fényképek is ezt erősítik – leginkább egy 1920-as években készült csoportkép, amely Ignotust szinte paradigmatisztaságban ilyenként állítja elénk. Útlevelelének későbbi portréfotója szintén a sötét arcszínre, a „keleties” vonásokra hívja föl a figyelmet. Egyezik az életkor is. Vitányi „ötvenen túli” férfi (Krk 64.), Ignotus pedig 1869-ben született, tehát a regény összövegeinek keletkezésekor (1919) volt ötvenéves, a regény első pub-

likálásakor pedig az ötvenkettedikben járt. „Öregapja”, azaz nagyapja még „kaftános zsidó” volt (ahogy a regény állítja: Krk 63.), ám ő, „kaftános zsidók maradéka” (Krk 69.), már nem megvetett „sárgafoltos” volt, hanem elismert, széles körben méltányolt ember. (Ignotus apai nagyapja rabbi volt, anyai nagyapja is vallásos zsidó. A zsidó tradícióból való kilépés, a „civil” karrier építése apjával, Veigelsberg Leóval kezdődött, aki orvosnak készült, de neves újságíró és szerkesztő lett. Külsőjében egyébként Ignotus nem apjára, hanem anyjára ütött.) Vitányi jellemzésében fontos szerepet kapnak a „piperecikkek” (Krk 62.), általában a higiénia és a testápolás igénye, például férfi létére is „parfümöt” használ (Krk 70.). Ez megint egyezik Ignotus gyakorlatával, aki írásaiból is kikövetkeztethetően a higiénia tudatos gyakorlója volt, aki a „tisza fehérmű” fontosságáról sem áttalott írni stb. S ezen túl a társadalmi szerep több összetevője is megegyezik figura és modell között. Vitányi „progresszív, szabadkőműves író” (Krk 76.), két napilapnak is belső munkatársa (Krk 63.). Ezek, ismerve Ignotus életrajzát, nyilvánvaló egyezések, még a szabadkőművesség is stimmel. Ignotusnak is, Vitányinak is könyvei jelentek meg stb. A karakterisztika azonban a szerep megjelenítésében már vegyülékes, idegen elemekkel is összekapcsolódik. Ezek áttekintése előtt azonban célszerű még fölhívni a figyelmet két olyan egyezésre figura és modell között, amelyek bár nagyon is intim természetűek, azonosságot mutatnak. Vitányi a regény egy pontján *„kedvetlenül nézte valamely folyóiratban egy felkapott költő újabb művét, arra gondolt, hogy ha a pénzszerzés, az újságírás el nem vonja, ő lenne tán ma az, aki ez a költő lett, sokkal kevesebb intelligenciával, de frissebb erővel; a magyar irodalom modernségének, megnyugatisodásának úttörője...”* (Krk 62.). Hogy Ignotus „kedvetlenül” nézte volna egy másik költő művét, azt nem tudjuk, ez ellenőrizhetetlen. De az, hogy ambíciója legmagasabb pontját a költészet jelentette, s nemcsak költőnek tartotta magát, de költői pályája kiteljesedésének elmaradását is kudarcnak élte meg, az tény. Erről nyilvánosan is, magánlevelekben is szólt, így például *Versei* 1918-ban megjelent köteteiben is. („Az itt következő kevés vers olyan valakiéből való, kit bár élete messze terelt a kiélés e módjától, mégis azt hiszi, hogy tulajdonképpen erre született.” [p. 3.] Ezt a vallomást, mint a kötet kritikusa, Babits is olvasta.) S bizonyos, hogy ez az ambíció és ambíciója „kudarca” az életmű egyik központi kérdése, Ignotusról szólva nem kerülhető meg. A Vitányi-karakterisztika tehát az Ignotus-életrajznak a modell szempontjából nagyon érzékeny, de valós problémáját exponálta. S leszögezhető, a Vitányi = Ignotus „azonosítás” egyik kiemelten fontos eleme ez, jóllehet természete szerint „puha”, könnyen formálható („szubjektív”) momentum. Ehhez a helyzethez tartozik, pontosabban, e helyzetnek egy másik vetületét mutatja meg Vitányi jellemzésének egy másik pontja is. *„Vitányi a könyvére gondolt, az igazi könyvre, melyet mindig szeretett volna megírni s melyet immár nem fog megírni soha. Az ő könyvei csak hírlapi cikkeknél, tárcáknál és aforizmáknál gyűjteményei voltak s bár így is nagyra tartotta őket, maga volt legjobban meggyőződve mulandóságukról.”* (Krk 63–64.) Ez a leírás az Ignotus-életrajzzal megint csak igazolható. Ez a lehetőségvesztés volt (egyik) nagy szívfájdalma. A meg nem írt „igazi”, könyvszerű könyv elmaradását, a pótlásra tett próbálkozásai életkörülményeiből fakadó kudarcait leveleiben többször ő maga is fölemlgette. A regény e ponton tehát biográfiailag hiteles. (Persze Ignotus utóbb nem véletlenül használta az „indiszkrécio” kifejezést regényalakká válásáról szólva. Ezt a kudarcát, ezt a fájdalmát ő maga mondhatta el Babitsnak, négyszemközti, bizalmas társalgásaik során.)

A Vitányi = Ignotus azonosítás legerősebb argumentuma a regényolvasók számára minden valószínűség szerint mégis a Vágner Pistától hittanórán elkobzott könyv narrátori bemutatása. Ezt a részletet, amelyet nem valamelyik szereplő mond el, hanem narrátori közlés, s így lényegében az író álláspontjának, a figurához való viszonyának indirekt, de erős jelzése, érdemes egészében idézni. *„Egy új magyar könyv volt a kezében [ti. a könyvet elkobzó hittanárnak], amely akkortájt nagy feltűnést keltett; egy zsidó írónak a*

műve, szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv. Az író – Vitányi Vilmos – típusa volt annak a modern újságírói intelligenciának, mely mindenhez tud egy kicsit és semmit sem vesz egészen komolyan, mindenről van aperçuje, de semmiről sincsen véleménye, sőt a véleménytelenséget elvő és a fölényes intelligencia egyetlen kritériumává magasztja. A katolikus irodalmi lapok hosszú és elkeveredett cikkeiben bírálták ezt a könyvet, mely szent dolgokból könnyelmű és fölényeskedő játékokat űzött, zszurnalisztikus féltudását mindenről rosszakaratúlag interpretálta, zsidó módon, léha »esztétikai« szempontokból kiindulva, kacérokodott a katolicizmussal, s szomorú elvtelenségében a legüresebb és legsivárabb szkepszis kapuit tárta föl.” (Krk 52.) Ez a narrátori közlés, akárhogy nézzük, már felemás szöveg. A könyvről, a könyvből kiindulva beszél, de valójában nem a könyvet írja le, hanem a könyv alapján egy alkotói típust konstruál. Nem lehet azt állítani, hogy ez a jellemzés Babits önkényes kitalációja lenne, ez az Ignotusról (maig) élő egyik vélekedéstípus sűrítőmánya. Ezért ismernek rá belőle. Mint az irodalmi életben fölszínre vetődő kulturális sztereotípa „pontos”, a sztereotípa lényegét foglalja össze. De mint egyéniségképlet nem helytálló, részletei pedig sok ponton elrajzoltak, a figura negatív profilját teremti meg. Maga a könyv definiálása („szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv”) még megfeleltethető Ignotus 1908 körül írott könyveivel, például az 1910-es *Kísérletekkel*. A könyv alapján alkotott tipológia viszont irodalomtörténetileg már nem reális, csupán a valóságmeghatározásért folyt kulturális harc egyik lehetséges implikációja. Konzervatív modernségkritika. Ignotus felől nézve: torzkép. S mint ilyen, a modellként szolgált valóságelemek átalakításaként, átrajzolásaként értelmezhető. Tagadhatatlanul a figura jellemzésének egyik meghatározó pontja ez – s éppen az átrajzolás révén az. A jellemzést, talán mondani sem kell, sem a regényfigura, sem a modell nem teheti ki az ablakba.

Már itt látszik, Babitsnak az átrajzolt Ignotusra volt szüksége regényéhez.

S ezt az átrajzolást, a valóságelemeknek a fikció logikája szerinti deformálását Vitányi bemutatásának, szerepeltetésének szöveggeneráló elvévé tette. Ez a valós momentumokat „célirányosan” átrajzoló írói gesztus mutatkozik meg Vitányinak abban a jellegzetességében is, hogy „mindenről két véleménye” volt. *„Vitányi megszokta, hogy mindenről két véleménye legyen és lassankint maga sem tudta, melyik az igazi.”* (Krk 63.) Ez a regényben arra vezetődik vissza, hogy két lapja volt, egy konzervatív és egy progresszív. S mivel mást kellett írnia itt, s mást kellett írnia ott, idővel az a meggyőződése alakult ki, hogy: *„De hát mi is az a vélemény? Önmagunk korlátozása.”* (Krk 63.) Nem kétséges, ez a jellemzés Ignotus nevezetes paradoxonjára vezethető vissza, miszerint *„nem értek egyet önmagammal”*. S az is tény, Ignotus két, más-más irányultságú napilapnak, a Magyar Hírlapnak és a Világnak is dolgozott. Vitányi jellemzésének konstrukciója azonban mégsem azonos Ignotus tényleges helyzetével és beállítódásával. S nemcsak azért, mert Ignotus 1892-től volt a Magyar Hírlap cikkírója, bemunkatársa, a Világnak viszont csak 1910-től (!) – a kétfelé való elkötelezettség tehát nem lehetett kettősségének oka. Amikor (párhuzamosan) a Világ kötelékébe lépett, már rég kialakult írói egyénisége, beállítódása alapszerkezete már rég rögzült. S a két lap nem is állt oly mértékben szemben, mint azt a regénybeli besorolás (konzervatív, progresszív) sejtetni engedti. A Magyar Hírlap, amelybe Ignotus kora fiatalságától dolgozott, saját, retrospektív vallomásából tudjuk, szerinte a legjobb magyar napilap volt, amit megismert, s politikai elhelyezkedése sem állította oly mértékben szembe a Világgal, mint azt az 1919 utáni magyar médiatagoltságból gondolhatnánk. Csak fokozati különbség volt a két lap között, s aligha véletlen, hogy nemcsak a Világ volt szabadkőműves kötődésű, de a „konzervatívnak” mondott Magyar Hírlap főszerkesztője, Márkus Miksa is szabadkőműves volt. (Mellesleg, Ignotus „fedezésének”, a Demokrácia páholyba való felvételének is főszerkesztője volt a kezdeményezője.) A kettősségnek a kétfelé dolgozásra

való visszavezetése tehát legalábbis szimplifikálás. Ignotusnak önmagával való egyet nem értése mélyebb gyökerű fejlemény, s inkább Ady „két meggyőződésű” emberének tapasztalatával rokonítható. A modernség belső feszültsége, véleményfőllazító és sokszorozó dinamikája érhető itt tetten (vö. Bohn és Hahn 1999). A „személyiség multifikálódását” a mai szociológia egyenesen a modernitás egyik szükségképpen jellegzetességeként írja le (Link-Herr 1999: 180–181.). S az a tény, hogy Ignotus ezt a tapasztalatot, ha aforizmaként is, az elsők között artikulálta, tudatosította, inkább érdeme, mint bűne. (E tapasztalatnak a katolicizmus merev, premodern előírásaival és eszményeivel való szembenállása, persze, tény. Ezt nehezen lehetne letagadni. De ez, ismétljük meg, lényegesen összetettebb és determináltabb fejlemény, semhogy valamiféle újságírói „pragmatizmusra”, pláne elvtelenségre lehetne visszavezetni. A való sokarcúsága nem egyszerűsödik le semmilyen normatív doktrína követelményei szerint.) A regény itt megint egy hamis sztereotípiát konstruál.

Az a tény, hogy a regény ezt az összefüggést így tette meg Vitányi jellemzésének esz-közévé, azaz „bélyeggé”, negatívummá változtatta, arra enged következtetni, a regény szándékolt üzenetéhez nem az „eredeti” Ignotusra, hanem átrajzolt alterregójára volt szükség. Azaz, maga a regény intenciója követelte meg a modelltől való (változó mértékű) el-eltávolodást.

Jellemző (s a regényírói intencióra is fényt vet) Vitányi feleségének fölemlgetése. Ignotusnak, tudjuk, nem egy, hanem három felesége volt. Először egy nála valamivel öregebb özvegyasszonyt vett el, gyermekei (Pál és Sári) is ettől az asszonytól valók. Ez a házassága azonban 1913-ban fölbomlott (formálisan csak 1914-ben váltak el), s csak később, 1916-ban vette feleségül a „válóokot”, Somló Lili (sz. 1887) festőnőt, aki csakugyan jóval fiatalabb volt nála. 1919–21-ben, a regény születésének idején ez a házassága „élt”. (A harmadik házasságra már jóval a regény megjelenése után került sor, így az nem ide tartozó történet, hacsak azért nem, mert a harmadik feleség, Berényi Lili 1902-ben született, azaz Ignotus fiánál fiatalabb volt egy évvel, s lányánál is csak egy évvel öregebb. Ez persze *mintha* a regénybeli Vitányi „liliomtipró” vágyairól mondottnak igazolná. Ám van egy kronológiai bökkenő: Berényi Lili létezéséről a regény írásakor semmit nem lehetett még tudni – azt, hogy Ignotus felesége lesz, a legkevésbé.) Szimptomatikus, hogy a regényben az első feleségről nincs szó, a megemlített feleség pedig nem festőnő, hanem színésznő (ez a „csere” minden bizonnyal a rejtés eszköze), s vele kapcsolatban csak két dolog hangsúlyozódik: fiatalsága, s hogy elhagyta férjét. Hogy a feleség „viruló fiatalsága” (Krk 65.) szóba kerül, Vitányi fiatalság iránti „vonzalmát” demonstrálja; hogy ettől a színésznő feleségtől (is) válófélben volt (Krk 61.), az pedig kiegészítéséhez, kiüresedtségéhez „adalék”. Figyelemre méltó, hogy mindkét momentum „negatív” adat. A regény még Vitányi Svájcba való kiküldetését is a házasság megromlásával magyarázza (Krk 62.), ami már ellentétben áll Ignotus svájci diplomáciai kiküldetésének (1918) tényével, Babits tájékozottságát mutatja viszont, hogy tudta, az emigráció éveiben Ignotus és Somló Lili hol együtt, hol külön éltek. (Lili főleg Berlinben és Párizsban, Ignotus részben Bécsben, Kolozsváron, Kassán, s csak egy ideig – nyilván még Lilivel együtt – Berlinben. De Berlinből való elköltözése egyik oka már alighanem éppen feleségéhez való viszonyában keresendő.) A modell átrajzolása mindenesetre e szálon is jól tetten érhető.

Az átrajzó, sőt – lényeges pontokon – egyenesen átfordító gyakorlatnak paradigmatis esete Vitányi fiatal alkotókhöz való viszonya. „*Elve az volt, hogy minden fiatalat megdicsért, de senkit sem segített az érvényesülésben.*” (Krk 64.) „*Nem mintha nem lett volna veleszületett nagy érzeke az irodalom iránt; de közönye és fáradtsága visszariadt a mélyebb értékekbe való behatolástól. Azután: a fiatalok úgyszólamint kiöklözik maguknak az érvényesülést; ez egy kegyetlen*

küzdelem a két nemzedék közt; éppen ő legyen a balek, aki segíti ellenfeleit? Dicsérni őket, hízelegni nekik: azt igen! Mert veszélyesek. De csak nem nyitogatni a kapukat! Nem elég előny nekik maga a fiatalság, az isteni? Nem minden ez?” (Krk 64.) Ignotus gyakorlata felől nézve ez a jellemzés a modelltől való elszakadás mintapéldája, sőt visszájára fordítás. Azaz, kódolt formában, Ignotus tevékenységének le- és megtagadása. Ignotus volt ugyanis a modern magyar irodalomnak az az alakja, aki a Nyugat grümdolásával, kritikus helyzetekben való megtartásával, a védelmében lefolytatott irodalompolitikai harcaival nemcsak egy-egy írónak, hanem az egész modern irodalomnak az útját egyengette. S mindezen túl, tudjuk, egyes alkotókat is támogatott – Leél Leótól, Nagy Lajoson és Tersánszkyt át, mondjuk József Attiláig és Radnótiig. (Levelezése sok ide vonatkozó adalékot rejt.) Mi több, nélküle, segítsége nélkül maga Babits is Fogarason savanyodhatott volna meg, elveszvé az irodalom számára. Ignotus volt az, aki minden összeköttetését megmozgatta azért, hogy Babits alkotómunkára alkalmas közegbe, a fővárosba kerülhessen. Figura és modell ilyen viszonya nemcsak arra hívja föl a figyelmet, hogy Vitányi figurája, a szándékolt emblematisus egyezések ellenére is, voltaképpen *nem* modellazonos figura. Azaz, belőle utólag a történeti Ignotusra visszakövetkeztetni súlyos hiba, félreinterpretálás. Arra is felhívja ez a szakadás a figyelmet, a modellikövetés mimetikus logikája lényeges pontokon is megtörik, sőt visszájára fordul.

S itt jutunk el Vitányi figurájának legkényesebb, Ignotusra nézve – sokak szemében – legdehonesztálőbb momentumához: a mindkét nembeli fiatalokhoz való „nemi” jellegű „vonzalmához”. (Ez poétikailag is fontos momentum, mert a regény centrális konfliktusa, ami az egész történet alapja, a Pistáért folytatott pszichológiai harc, legalább fele részben, erre épül.) Ignotus regénybeli reinkarnációjáról e vonatkozásban a következőket tudjuk meg: *„Semmi sem pótolja a valódi, a testi ifjúságot – a testben van az ihlet, az erő... És mióta a feleségének viruló fiatalsága eltűnt a szeméből, azt vette észre, hogy szinte beteges érdeklődést érez a fiatalság iránt – mindkét nembeli fiatalság iránt. Megfigyelte a fiatalok mozdulatait, szavait, naivságát; és gyönyörködött benne. Bizonyosan nemi okai vannak ennek is; minden érzelemnek, minden vonzalomnak nemi okai vannak. Az öregkor kezdete ez, igen, a liliumtiprás vágya, kezdődő homoszexualitás talán... Vagy egyszerűen csak a családaltalan embernek érzése, valami állandóan elvetélt apai érzés? De hiszen a családi, az apai érzéseknek is nemi alapjuk van; ez az Oedipus-komplexum. Apa és fiú szerelmesek és vágytársak egyszerre... Minden titkos és bűnösnek sejtett érdeklődése az ifjúság iránt, talán egy ilyen, freudi, gyermek utáni vágy.”* (Krk 65.) Mindezt Vitányi töprengésének kivetítéséként tudjuk meg, bizonytalanságok formájában. (A Freud elméletére való hivatkozás motivikusan is az életrajzi modellhez köti a jellemzést, mint a vonzalom pszichoanalitikai magyarázata azonban nem túlzottan plauzibilis.) Egy bizonyos, a regény megformálása ezt a pozíciót nem Timárhoz, hanem Vitányihoz kapcsolja, az ő beállítódásaként adja meg. Ez a vonzalom azonban, amely egyfelől a defloreális perverz vágyát, másfelől a homoszexualitáshoz való közeledést artikulálja, az Ignotus-életrajz adataival nem egyeztethető össze. Nincs adat rá, hogy akár a pedofília, akár a homoszexualitás vádja (vagy akár csak nyoma) fölmerült volna vele kapcsolatban. (Hogy egy idősödő férfi szexuálisan vonzódik a fiatal nőkhöz, aligha deviancia, és semmiképpen nem a leírt eset körébe tartozik.) Mindez, mivel a figura belső világának kivetítéséről van szó, amely kívülálló számára hétköznapi esetben is többnyire csak kikövetkeztethető, azt kell mondanunk, egyedül a regényíró képzeletének tárgyiasulásaként, önmaga projekciójaként magyarázható. S bár e tanulmány feladatai közé nem tartozik Babits szexuális preferenciáinak tárgyalása, fölmerül annak a lehetősége, hogy e képzelet inkább az ő életrajzában felel meg, semmint az Ignotuséban. A homoszexualitás, mint lehetőség, amelyet a regény fölvet, alighanem Babits saját – elfojtott, látens – homoszexualitásának kódolt kibeszélése (vö. Czeizel 2004: 59., 55.). Még a személyiség magyarázatának enyhített, felpuhított változata,

a gyermek utáni vágy is csak az ő sajátja lehet, hiszen Ignotusnak, a regény állításával ellentétben, volt két gyermeke is. Így végső soron a „nevelői” ösztön is, amely a regényben kettéhasítva, mint Timár Virgil és mint Vitányi sajátja jelenik meg, a saját szelf hasítása és szublimálása. Bizonyos értelemben, s éppen a lélektani lényezetet illetően, Timár Virgil éppúgy Babits, mint Vitányi Vilmos. A hasítás és a probléma két, markánsan különböző figurába való áthelyezése a regényíró énjének elrejtését és elmesélhető történeté alakítását szolgálta.

A Vitányi modelljeként azonosított Ignotusra azonban ez a tőle idegen vonás, a szerző szándékaitól függetlenül, utólag már rávetül. A leleplező olvasás során a modell jegyeként azonosítódik, hiszen az azonosítás azokra a pontokra is kiterjed (jogosulatlanul), amelyek nem a modell, hanem csak a figura sajátjai. Érthető tehát, hogy „kifigurázását” Ignotus rosszul tűrte. Magánlevél őrzí öszinte reakcióját – 1923. január 7-én Fenyő Miksának írta: „A Nyugatnak próbálok majd írni, bár nehéz; nem vagyok érzékeny, de Babits iránt testi utálatot s megvetést érzek.” (PIM V. 3181/2/23.) S bár kifelé mindvégig igyekezett őrizni a látszatot, Babitscal fenntartani az írói viszonyt, „regényalakká” válása megrendítette. Lányától tudható, hogy még azt is megbánta, hogy valaha Babitsért exponálta magát. Mi állt a sérelem mögött? Nárcizmus? Nyilván az is, hiúsága (is) sérült. De nem csak az. Vitányi figurájának megalkotása irodalompolitikai, sőt irodalmi szerepét is megkérdőjelezte. Egy olyan sztereotípiát kreálódott róla (még hozzá a Nyugatban, egy vezető Nyugat-szerző tollából), amely nemcsak mint minden sztereotípiát, lényegét tekintve hamis, de amely éppen szerepének lényegét torzította el, írta át. A konzervatív Ignotus-kép elemei itt, a Timár Virgil fiában álltak össze egy többé-kevésbé koherens negatív elbeszéléssé.

5

Ha figura és modell viszonyát végiggondoljuk, észre kell vennünk, hogy kívülről befelé haladva csökken az azonosság. A külső momentumok egyezése föltűnő (termet, láb, származás stb.), a szerep, amely a személy társadalmi jelentőségét megadja, már inkább a személyről élő lehetséges sztereotípiák egyike (még hozzá a kedvezőtlenebb), a belső, lelki élet rajza pedig már inkongruens a modellel. Ez a trend lehet a másik ember megfigyelhetőségének, „megismerhetőségének” folyamánya (is). A külső jegyeit könnyebb megfigyelni, leírni, mint a pszichológiákat, amelyek, egyéniséget, szubjektumot alkotva a „legegyszerűbb” ember esetében is fölöttébb bonyolultak és nehezen megragadhatóak. A másik embert általában nem ismerjük jól. Ez a magyarázat azonban, bármennyire indokoltnak látszik is, éppen a lényezetet nem magyarázza meg. Mi szükség volt a modell külső tulajdonságaira, ha az emberi lényeg megrajzolásában úgyszintén eltérünk tőle? Ha úgyszintén (akarva-akaratlan) fikcionalizáljuk? Ha így tesszük föl a kérdést, akkor csak egy lehetséges válasz adható. A modell személyére, szimbolikus státusára van szükség, „felismerhetőségére”, s nem tényleges lelki adottságaira. A modell átnevezése „csak” az esztétikai konvencióhoz való igazodás, a fikcióteremtés (egyik) eszköze, – felismerhetőségének, azonosíthatóságának írói megteremtése azonban valamilyen okból fontos.

6

Egyik fiatal irodalomtörténész kollégám megkérdezte tőlem, miért haragudott Babits Ignotusra? E kérdés, valljuk meg, igen kevésbé szakszerű, de kézenfekvő. Lényeges problémával szembesíti az értelmezőt. Tetszik vagy sem, valódi alkotáslélektani kérdés rejlik benne: Miért formált Babits olyan figurát Ignotusból, amelynek modellje könnyen

fölismerhető, de amely e modellt vérig sértette? A magyar irodalom eseménytörténeti krónikája nem tart nyilván olyan ügyet, olyan, Babits és Ignótus közötti affért, amely magyarázná Babits – Ignótus ellen forduló – ellenszenvét. Csak sejthető, hogy nem is szokványos értelemben vett ellenszenvről volt itt szó – legföljebb bizonyos idegenségérzésről, amelyet a katolikus antijudaizmus mintegy spirituális oldalról is fixált, s akadályozta feloldódását. Ez a szempont azonban nem ad magyarázatot arra, hogy miért éppen Ignótusban lelte meg regénye figurájának lehetséges modelljét, s miért nem másban. (Ha azoknak az értelmezéseknek lenne igaza, akik antiszemitizmusban marasztalják el a regényt s íróját, Ignótus helyett más zsidó modell is szóba jöhetett volna – az irodalmi életből is. De Babitsnak Vitányi figurája megformálásához valamiért Ignótusra volt szüksége.)

Nincs rá közvetlen filológiai bizonyíték, de az látszik a legvalószínűbbnek, hogy Ignótus nem véletlenül, esetleges választás eredményeként lett a regényíró egyik énjének „modellje”. Már Tverdota György (2009: 85–86.) észrevette (s megítélésem szerint joggal hangsúlyozta), hogy Babits Vitányi bizonyos nézeteivel harcolva voltaképpen saját korábbi álláspontjával is hadakozott. („[I]gaz ugyan, hogy a regény Vitányi Vilmosa Ignótus karikatúrája, de bármi hihetetlennek hangzik első hallásra, egyúttal Babits önkritikája is rajta hagyja nyomatát az alakon.”) Ignótus tehát olyasmit (is) képviselt, ami nagyon is fontos volt Babits számára, de időközben szembekerült vele. Az Ignótustól való távolodást már Ignótus verseiről írott, a verseket méltányló, a gondolkodótól elhatárolódó kritikájában, 1918-ban észre lehetett venni. Az alkotáslélektani ugrópont azonban még mindig nem ez. Az ok máshol keresendő. Az „öregedő”, neveltjeihez való viszonyát önmagából kiírni akaró Babits Ignótust föltehetően fia, Ignótus Pál révén vonta be a regénykonstrukció felépítésének folyamatába. A mélylélektani iskolázottságú, s az irodalmi élet személyi viszonylataiban igencsak tájékozott Németh Andor (1973: 639.) a bennfentes hangján szól e tárgyról: „Semmi kétség, hogy a regényben Babits egy keserű csalódását írta meg, csalódását a kis Paliban, akit apja elhanyagolt, s akit ő íróvá nevelt, de minden igyekezete megtört annak gyógyíthatatlan destruktív vagy más szempontból nézve felületes szentimentalitásán.” A fiatal, nagyjából a regénybeli Vágner Pista életkorában lévő Ignótus-fiú, aki 1901-ben született, 1919-ben 18 éves volt, mint magától Ignótus Páltól tudható, egy időben Babits védenca, neveltje volt. A fiú nem apjával élt (a gyerekek ugyanis a válás után anyjuknál maradtak, Ignótus külön háztartásban, fiatal feleségével élt együtt) – Babits pedig, hogy, hogy nem, afféle apapótlékká lépett elő a fiú életében. Ennek a kapcsolatnak a részleteit nem ismerjük, Ignótus Pál is hallgatott róluk, csak az tudható, a fiú 1919-ben bekapcsolódott a diákközéletbe, ideiglenesen „forradalmár” lett, aktívkodott. S ez, saját politikai csalódásait is megélve, Babitsban minden jel szerint pluszcsalódást ébreszthetett. Ignótus Pál kommün alatti (egyébként súlytalan) szereplése „nevelése” kudarcaként értelmeződött számára. S ez fölzaklató, személyes kudarc volt, beletartozott abba az élménykörbe, amely versben is tematizálódott („Szittál-e lassú mérget”). Azaz, a történetekért saját felelősséget érzett, szimbolikus súlyút. Olyat, amelynek elbeszélésebe sok mindent integrálni lehetett.

S ha „Vágner Pista” alakja (aki pillanatok alatt az őt elhanyagoló apja hatása alá került) íróilag fontossá vált számára, az apa személye is automatikusan jelentőségre tett szert. Fölértékelődött, modell és bűnbak lett. S csak a regényépítés logikája eredményezte, hogy az apa, Ignótus Hugó olyan modellszerepbe került, amely önálló, külön olvasói érdeklődést keltett. Felismerhető lett, magára vonta az azonosítás és az értelmezés kényszerét. Vágner Pista azonosításának ismereti feltételei pedig nem voltak, nem is lehettek meg, ő a nyilvánosság alatt élt, „látható” csak apja volt. Az apa viszont könnyen és jól azonosítható volt.

Vitányinak így, mint a „rossz” folyamatok reprezentánsának, irodalmárként és apaként csakis „negatív” szerep juthatott. A regényalak Ignótus sorsa automatikusan megpecsételődött.

Irodalom

- Babits Mihály 1919: *Timár Virgil fia*. Iskolai történet három részben. Nyugat, július 1., 965–1017.
- Babitslev = *Babits Mihály levelezése 1921–1923*. Sajtó alá rend. Szőke Mária. Bp. 2014, Argumentum
- Bohn, Cornelia—Hahn, Alois 1999: *Selbstbeschreibung und Selbstthematization: Facetten der Identität in der modernen Gesellschaft*. In: *Identität und Moderne*. Hrsg. Herbert Willems, Alois Hahn. Frankfurt/M, 1999, Suhrkamp Verlag, 33–61.
- Czeizel Endre 2004: *Babits Mihály családfájának (rokonságának) és szerelmi-családi életének elemzése*. In: *„...kínok és álmok közt...”* Czeizel Endre et al. Babitsról. Szerk Sipos Lajos. Bp.: Akadémiai, 9–119.
- Ignotus 1924: *Vallomás*. Nyugat, 2. sz. 146–149.
- Ignotus 1927: *Teremtő indiszkréció*. Neovojtina. Nyugat, 4. sz.
- Krk = Babits Mihály: *Timár Virgil fia*. Sajtó alá rend. Sipos Lajos. Bp. 2001, Magyar Könyvklub
- Komlós Aladár 1922: *Babits Mihály új könyvei*. Bécsi Magyar Újság, július 2. 7.
- Lengyel András 2014: *Egy-két adat Ignotus Hugó „magántörténetéhez”*. Kalligram, december, 81–93.
- Link-Herr, Ursula 1999: *„Multiple Persönlichkeit” als psychotherapeutische Biographiegeberator*. In: *Identität und Moderne*. Hrsg. Herbert Willems, Alois Hahn. Frankfurt/M, 1999, Suhrkamp Verlag
- Németh Andor 1973: *Emlékiratok*. = Uő: *A szélén behajtva*. Válogatott írások. Sajtó alá rend. Réz Pál. Bp.: Szépirodalmi, 541–737.
- Szőke Mária 2014: *Jegyzetek a levelekről*. = Babitslev 373–622.
- TaF = *Túl az óFerenczián*. Válogatás Ignotus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból. Összeáll. Hárs György Péter. Bp. 2010, Múlt és Jövő
- Tverdota György 2009: *Virgil vagy Vilmos? A Nyugat két útja*. Tiszatáj, 3. sz. 82–87.
- Versei = *Ignotus versei*. Bp. 1918, Nyugat
- VI = *Ignotus válogatott írásai*. Sajtó alá rend. Komlós Aladár. Bp. 1969, Szépirodalmi